

Рудницька С. Ю. Психологічні особливості наративного конструювання досвіду особистості. *Українська психологія. XXI століття. Початок.* (Дні української психології в Берліні): матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю 27-28 квітня 2023 року: Зб. матеріалів // За ред. В. Г. Панка. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2023. С. 259–264. URL https://lib.iitta.gov.ua/735227/1/Збірник_конференції.pdf (дата звернення: 15.06.2023) (0,3 д.а.).

Рудницька С.Ю.

доктор психологічних наук, професор,
завідувач лабораторії когнітивної психології
Інституту психології імені
Г.С. Костюка НАПН України
rudnsvit@gmail.com
ORCID iD: 0000-0002-0141-6337

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАРАТИВНОГО КОНСТРУЮВАННЯ ДОСВІДУ ОСОБИСТОСТІ

У межах постнекласичного методологічного підходу конструювання досвіду як необхідну умову розвитку особистості можна тлумачити як приведення соціокультурної та особистої інформації в систему, організацію цієї інформації в зв'язані структури, які допомагають досягнути її смисл [2]. У руслі психологічної герменевтики конструювання досвіду розглядається як дискурсивне. Дискурсивне конструювання досвіду передбачає інтеграцію окремих різномірних «дискурсивних реальностей» індивіда в зв'язну цілісність шляхом мовленнєвих практик у процесі особистісного смислотворення (смисловідтворення) [4]. Основним видом дискурсивного конструювання досвіду є конструювання наративне, а його провідним механізмом становить інтерпретація соціокультурних та особистих текстів [1].

У свою чергу, інтерпретаційні процеси розгортаються в напруженому просторі їх динамічної взаємодії, формуючи процесуально-функціональний континуум, інтегруючи всі смислові процеси особистості з метою встановлення відповідності між локальними фрагментами її досвіду. Провідну роль тут відіграють метакогніції, що забезпечують регуляцію процесуальних та результативних (ефективних) аспектів інтерпретаційних процесів особистості.

Згідно концепції М.Л. Смульсон, серед метакогнітивних процесів (метакогніцій, метакогнітивних інтеграторів) ключовими є:

- інтелектуальна ініціація (здатність до самостійної постановки задач);
- стратегічність;
- рефлексія;
- децентрація (здатність подивитися на проблему з точки зору Іншого) [3].

Необхідною передумовою породження інтерпретаційних процесів особистості є наявність внутрішнього контексту (як ціннісно-смислового фрейму сприйняття реальності та взаємодії з нею). Достатню умову становить зовнішній контекст (як система зовнішніх факторів оточуючої реальності прямого і опосередкованого впливу, множинні умови як експліцитного, так і

імпліцитного 259 впливу на особистість, соціокультурні, природні, особистісні фактори, різноманітні ситуації і їх окремі елементи).

Особливості перебігу когнітивних і метакогнітивних процесів особистості зумовлюють різні зміни співвідношень внутрішнього та зовнішнього контекстів. Останнє, у свою чергу, визначає основні рівні сформованості інтерпретаційних процесів особистості: передсмісловий, смисловий та метасмісловий.

Так, визначальною особливістю передсміслового рівня постає наявність зовнішньоконтекстуальної чи внутрішньоконтекстуальної домінанти. Критеріальними ознаками сформованості інтерпретаційних процесів особистості на цьому рівні є її вміння:

- виділяти окремі елементи досвіду;
- оформлювати факти у вербальні висловлювання;
- виокремлювати певні ситуації і події та експлікувати їх у текстові висловлювання;
- ставити запитання іншій особі щодо виділених елементів досвіду (фактів, ситуацій, подій).

Процес продукування інтерпретаційних процесів на передсмісловому рівні переважно забезпечується когнітивними ресурсами особистості.

Характерною ознакою смислового рівня є неузгодженість внутрішнього та зовнішнього контекстів, їх «мерехтіння». Серед критеріальних ознак сформованості інтерпретаційних процесів особистості тут доцільно виділити такі вміння особистості:

- визначати в тексті соціокультурного наративу тему, предмет, основну думку (ідею);
- виділяти проблему, що постає перед особистістю;
- висувати власні припущення щодо подальшого розвитку змісту «подієвої канви»;
- ставити питання Іншому і знаходити відповіді, спираючись на зовнішні джерела (питання-здивування, питання-роздуми, питання-заперечення тощо).

Метасмісловий рівень, у свою чергу, характеризується одночасним «утриманням» особистістю як зовнішнього, так і внутрішнього контекстів. До ключових ознак сформованості інтерпретаційних процесів особистості на цьому рівні належать вміння:

- припускати, що саме спонукало Іншого до створення певного наративу, вступати в діалог з ним;
- рефлексувати підстави власних інтерпретаційних процесів (ставити питання до себе та власного досвіду);
- об'єднувати минуле, сьогодення та майбутнє в одному наративі та трансформувати його в лейтмотив; 260
- аналізувати труднощі, що виникають під час інтерпретації наративу та автонаративу;
- прогнозувати ефект (наслідки) від створення певного наративу.

При продукуванні інтерпретаційних процесів на смисловому та метасмісловому рівнях максимально використовуються як когнітивні, так і метакогнітивні ресурси особистості. При цьому провідну роль тут відіграють

метакогніції, що забезпечують регулювання процесуальних та результативних (ефективних) аспектів інтерпретаційних процесів особистості.

Узагальнюючи вищесказане, можна зробити висновок, що рівень сформованості в індивіда процесів інтерпретації соціокультурних та особистісних текстів може бути основним критерієм виділення стагнуючої та розвиваючої стратегій конструювання досвіду особистістю.

Так, у разі сформованості інтерпретаційних процесів на передсмысловому рівні, стратегію нарративного конструювання досвіду особистості може бути визначено як стагнуючу.

Провідним механізмом нарративного конструювання досвіду тут виступає процес квазіінтерпретації, зумовлений порушенням взаємодії внутрішнього та зовнішнього контекстів: «застраганням», «залипанням», жорсткою фіксацією особистісного тексту щодо одного з них. Через таку ригідність смисл і значення тексту як фігури в полі стають також нерухомими, що відповідає втраті здатності до творчої пошукової активності суб'єкта. Його особисті вибори знеструмлюються. Людина ніби діє «за сценарієм», який може бути імпліцитним, неусвідомленим, уявним тощо. Процес інтерпретації блокується. Конструювання досвіду унеможлиблюється.

До характерних ситуацій стагнації процесу дискурсивного конструювання досвіду, зумовлених принциповим порушенням взаємодії між зовнішнім та внутрішнім контекстами можна віднести:

1. «Зовнішньоконтекстуальна домінанта». Тут текст особистості фіксується на зовнішньому контексті. При цьому внутрішній контекст суб'єкта за певних причин виявляється не доступним для нього. Його «відсутність» пригнічує перебіг інтерпретаційні процеси, унаслідок чого продуктивне конструювання досвіду особистістю блокується. Такий процес є «квазіінтерпретацією» (Н.В. Чепелева). Характерним прикладом може бути тенденція придбання людиною товарів, що рекламуються в ЗМІ.

2. «Внутрішньоконтекстуальна домінанта». У другому випадку текст особи фіксується щодо внутрішнього контексту. Зовнішній контекст при цьому з певних причин «втрачається» («поза зоною доступу») для особистості: знецінюється, нівелюється, ігнорується, він невиявлений, дифузний, «миготливий». У його «відсутності» внутрішній контекст характеризується надмірною ригідністю, **261** внаслідок чого текст особистості дезорганізується, набуває незв'язного розщепленого характеру.

При цьому контекст залишається незмінним, а текст стає лише його підтвердженням. Це ситуація, коли внутрішній контекст як необхідна умова породження інтерпретаційних процесів особистості виявляється недостатнім для їх продуктивного перебігу. Такий процес також можна схарактеризувати як «квазіінтерпретацією».

В обох вищенаведених варіантах відбувається процес анігуляції: зняття контекстуальної напруги, перехід у пасивний стан, вихід за межі дії зовнішнього та внутрішнього контекстів, який знеструмлює інтерпретаційні процеси особистості. При домінуванні одного з контекстів конфігурація «контекст – текст» набуває замкненого контуру, що перешкоджає перебігу інтерпретаційних процесів особистості, і, як наслідок, конструюванню її досвіду.

У свою чергу, сформованість інтерпретаційних процесів на смисловому та метасмисловому рівнях визначає розвиваючі стратегії особистості. Так, стратегія конструювання досвіду на смисловому рівні може бути визначена як смислопоглинальна. Основним механізмом наративного конструювання досвіду тут постає інтерпретація із застосуванням запозичених соціокультурних схем, що, у свою чергу, зумовлено неузгодженістю зовнішнього та внутрішнього контекстів, їх «мерехтінням».

Схарактеризуємо основні типи таких неузгодженостей.

1. *Дезінтеграція зовнішніх контекстів.* У ситуації суперечливості змістів зовнішніх контекстів у людини може вкрай важко відбуватися здійснення якісної асиміляції цього досвіду: його закарбування, «фільтрації», осмислення та втілення в уже існуючу систему особистісних і життєвих смислів та уявлень.

Як приклад тут можна навести історію сучасного менеджера, який у разі виробничого конфлікту паралельно звертається за допомогою до коуча, астролога, психолога, екстрасенса та священика. Одночасне лікування в професора медицини та ворожки, віра у високі технології та силу часнику проти коронавірусної інфекції – ось він, наш новий ризомний світ – світ особливої грибниці, яка є ніби коренем самої себе, що вибудовує горизонтальні, площинні, спонтанні, хаосоподібні зв'язки.

2. *«Інфантилізм» внутрішнього контексту* як суб'єктивного фрейму взаємодії з реальністю, усередині якого відтворюються особистісна значимість і смисл подій та явищ у житті людини, що конструюються в результаті співвіднесення певного ціннісно-смислового змісту з Іншими, що, у свою чергу, призводить до блокування системної рефлексії, децентрації (М.Л. Смульсон) і, як наслідок, гальмування процесів інтерпретації досвіду та смислотворення в принципі. 262

3. *Поляризація зовнішнього та внутрішнього контекстів.* У цьому випадку межа контакту зовнішнього та внутрішнього контекстів характеризується «пунктирністю». Прикладом такої роз'єднаності контекстів постає конфлікт «внутрішньої» та «зовнішньої» людини, при якому зовнішнє, «рольове» існування людини принципово не збігається з її внутрішньою реальністю. У соціокультурному просторі «рольова» реалізація особистості пов'язана з доктриною соціального детермінізму і в межах постмодерністської термінології може бути описана як «інстинкт театральності», що сприяє «згладжуванню» самотності індивіда. Тут метафора «зовнішньої людини» певною мірою відбиває уявність людського буття в принципі.

Таким чином, на смисловому рівні особистість, уже має готовність вступати в діалогічні відносини з Іншим, проте цей діалог ще характеризується «уривчастістю свого звучання», його контури рвані, дискретні, пунктирні, деформовані (розтягнуті) внаслідок періодичного застрягання суб'єкта як на «зовнішніх», так і на «внутрішніх» контекстах свого життєвого досвіду. Саме через ці розриви і проступає «наполегливе дихання» монологічності, що паралізує вибудовування особистістю власної смислової системи.

У свою чергу, провідним механізмом наративного конструювання досвіду на метасмисловому рівні є створення власних інтерпретаційних схем, яке здійснюється особистістю в процесі діалогу з Іншим (за М.М. Бахтіним). Відповідно, стратегію конструювання досвіду на цьому рівні можна визначити як смислопороджувальну.

Таким чином, запропонована нами структурно-процесуальна модель наративного конструювання досвіду особистості може слугувати концептуальною основою для розробки психологічних практик і технологій наративного конструювання досвіду в контексті розвитку особистості.

Література

1. Гуцол С. Ю. Наратив як провідна дискурсивна практика самопроектування особистості. *Наука і освіта*. 2016. № 11. С. 35–42. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/132488119.pdf>
  2. Самопроектування особистості у дискурсивному просторі: монографія / Н.В. Чепелева, М.Л. Смульсон, О.В. Зазимко, С.Ю. Гуцол [та ін.] ; за ред. Н.В. Чепелевої. Київ: Педагогічна думка, 2016. [232 с.] URL: https://lib.iitta.gov.ua/704560/1/mono16_4_f.pdf
  3. Смульсон М. Л. Психологія розвитку інтелекту: монографія. Київ: Нора-друк, 2003. 298 с.
- 263
4. Чепелева Н. В., Рудницька С. Ю. Наративне конструювання досвіду особистості. *Психологічний часопис*. 2022. Вип. 8. № 2 (58). С. 7–17. URL: <https://www.apsijournal.com/index.php/psyjournal/issue/view/56>